

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 8, Sayı: 4 Aralık 2025

Volume: 8, Issue: 4 December 2025

DOI Number: 10.58659/estad.1814333

Araştırma Makalesi
Research Paper

Geliş Tarihi
Date of Submission
31/10/2025

Kabul Tarihi
Date of Acceptance
15/12/2025

Yayın Tarihi
Date of Publication
31/12/2025

GÜLİSTÂN, BAHÂRİSTÂN VE NİGÂRİSTÂN'IN İZİNDE: MEHMED FEVZİ EFENDİ'NİN BÜLBÜLİSTÂN'I

In The Footsteps Of Gülistân, Bahâristân, And Nigâristân: Mehmed Fevzi Efendi's Bülbülistân

Akif KARATAŞ

Öğr. Gör, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, akaratas@cumhuriyet.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-1685-9050>

Değerlendirme/Evaluation: İki Dış Hakem-Çift Taraflı Körleme/Two external referees-Double Blind Referee System.

Etik Beyan/Ethical Declaration: Çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyulduğu beyan olunur./ It is declared that all processes of the study are in accordance with research and publication ethics, ethical rules and scientific citation principles are complied with.

Benzerlik Taraması/Plagiarism Scanning: Kontrol edildi-İntihal.net/Checked-İntihal.net.

Çıkar Çatışması/Conflict of Interest: Yoktur/It does not exist.

Lisans ve Telif Hakkı/Licence and Copyright: Yazar, dergimizde yayınlanan makalelerin telif hakkına sahip olup çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](#) lisansı altındadır./The author owns the copyright of the articles published in our journal and his works are under [CC BY-NC 4.0](#) licence.

Atıf Bilgisi/Citation: Karataş, Akif (2025). "Gülistân, Bahâristân ve Nigâristân'ın İzinde: Mehmed Fevzi Efendi'nin Bülbülistân'ı", Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 8, (4), (Aralık 2025), s. 988-1010, doi: 10.58659/estad.1814333

* Bu çalışma, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde Prof. Dr. Yusuf Yıldırım danışmanlığında 2019 yılında tamamladığımız "Mehmed Fevzi Efendi'nin Bülbülistân İsimli Eseri (İnceleme-Tercüme)" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 4 Aralık/December 2025 s. 988-1010

ÖZET

Bülbülistân, XIX. yüzyıl Osmanlı ulemasından Mehmed Fevzî Efendi'nin mensur-manzum biçimde Farsça telif ettiği bir eserdir. Müellif, dinî ve tasavvufi konuları sade ve anlaşılır bir üslupla ele almış; hikmetli kıssalar aracılığıyla ahlaki bir öğreti sunmuştur. Bu çalışmada *Bülbülistân*; *Gülistân*, *Bahâristân* ve *Nigâristân* ile olan münasebeti çerçevesinde değerlendirilmiştir. Fevzî Efendi'yi *Bülbülistân*'ı yazmaya iten temel saik, Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülistân*'ı, Molla Câmî'nin *Bahâristân*'ı ve Kemalpaşazâde'nin *Nigâristân*'ı gibi bir eser yazma isteğidir. Her birine nihâl adı verilen sekiz bölümden meydana gelen *Bülbülistân*'da mensur hikâyelerle birlikte bunların arasına yerleştirilen mısra, beyit, kıta ve mesneviler metne edebî bir ahenk kazandırmaktadır. Bu bağlamda eserde; elli bir hikâye, üç mısra, elli iki beyit, on iki mesnevi ve on beş kıta bulunmaktadır. Farklı nazım şekilleriyle karşımıza çıkan şiirler aruz vezniyle yazılmıştır. Farsça dışında Arapça şiirler de yer almaktadır. Nasihat içerikli şiir ve hikâyelerle örülü olan eserde, tasavvufi unsurlar ve mutasavvıf şahsiyetler geniş yer bulmaktadır. Şüphesiz bunda müellifin tasavvufi kimliği etkilidir. Eserde; iman, sabır, adalet, tevekkül ve insanın manevi tekâmülü gibi konular işlenmiş; ayet ve hadislerle desteklenen anlatılar, hem öğretici hem irşat edici bir nitelik kazanmıştır. Fevzî Efendi, peygamberler, veliler ve tarihî şahsiyetlere dair kıssalardan hareketle ahlaki bir bilinç inşa etmeyi amaçlamıştır. Bu makale, 4 bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızda, müellifin hayatı ve eserleri ile *Bülbülistân* hakkında genel bilgiler verilmiş, *Bülbülistân*; *Gülistân*, *Bahâristân* ve *Nigâristân*'a nazire midir, sorusuna cevap aranmış, son olarak *Bülbülistân*'ın kaynakları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Fevzî Efendi, *Bülbülistân*, *Gülistân*, *Bahâristân*, *Nigâristân*.

ABSTRACT

Bülbülistân is a work authored in Persian in both verse and prose by Mehmed Fevzî Efendi, an Ottoman scholar from the 19th century. The author addressed religious and mystical topics in a simple and comprehensible style, presenting a moral teaching through wise tales. In this study, *Bülbülistân* is evaluated within the framework of its relationship with *Gülistân*, *Bahâristân*, and *Nigâristân*. The primary motivation for Fevzî Efendi to write *Bülbülistân* was the desire to create a work similar to Sa'dî-i Şîrâzî's *Gülistân*, Molla Câmî's *Bahâristân*, and Kemalpaşazâde's *Nigâristân*. *Bülbülistân* consists of eight chapters, each called nihâl, where prose stories are interspersed with verses, couplets, quatrains, and mesnevis, giving the text a literary harmony. In this context, the work contains fifty-one stories, three verses, fifty-two couplets, twelve mesnevis, and fifteen quatrains. The poems, which appear in various poetic forms, are written in the aruz meter. Besides Persian, there are also poems in Arabic. Mystical elements and Sufi personalities are prominently featured in the work, which is woven with poems and stories containing advice. Undoubtedly, the author's sufi identity influences this. The work addresses topics such as faith, patience, justice, trust in God, and human spiritual evolution. The narratives, supported by verses from

the Quran and hadiths, have gained both instructive and guiding qualities. Fevzî Efendi aimed to build moral consciousness through tales about prophets, saints, and historical figures. This study is divided into four sections. In our study, general information about the author's life and works, as well as *Bülbülistân*, is provided. The question of whether *Bülbülistân* is a nazire (parallel work) to *Gülistân*, *Bahâristân*, and *Nigâristân* is explored, and finally, the sources of *Bülbülistân* are evaluated.

Keywords: Mehmed Fevzî Efendi, *Bülbülistân*, *Gülistân*, *Bahâristân*, *Nigâristân*.

GİRİŞ

Türk-İslam edebiyatında bülbül, asırlar boyu şair ve yazarların muhayyilesinde yer edinmiştir. Kâh *andelîb* ve *hezâr* gibi isimlerle kâh *hoş-hân*, *şîrîn-güftâr*, *destân-serâ* gibi sıfatlarla divan şiirinde en çok anılan kuşlardan biri bülbül olmuştur. O, şiirlerde umumiyetle gülle birlikte düşünülmüş, bülbül-gül mazmunu şairlere ilham kaynağı olmuştur. Ağlayıp inlemesiyle niyaz makamında olan bülbül âşığı, güzelliğiyle naz makamında olan gül ise maşuğu temsil etmiştir (Pala, 2004: 172).

Şairler, bülbül redifli gazeller yazarak hissiyatını bülbül üzerinden aktarmışlardır. Bunlara; Şemseddin Sivasî'nin (ö.1597) "bülbülü" (Süer, 2017: 260), Şeyhülislam Yahyâ'nın (ö.1644) "bülbül" (Kavruk, ts.: 255), Sünbülzâde Vehbî'nin (ö.1809) "bülbül" (Yenikale, 2017: 429), Şeref Hanım'ın (ö.1861) "olur bülbül" ve "ey bülbül" (Arslan, 2002: 372-373), Osman Nevres'in (ö.1876) "ey bülbül" (Kaya, 2020: 284), Osman Şems Efendi'nin (ö.1893) "ey bülbül" (Yıldırım, 2021: 477-481) redifli gazelleri örnek olarak gösterilebilir. Elbette burada yazılanlar, divan edebiyatı içerisinde "bülbül" redifli gazellerden birkaçıdır.

Bülbül, bazen bir şaire mahlas¹ olmuş bazen de mensur, manzum veya mensur-manzum eserlere başlık olmuştur. Bu tür eserlerde konu, bülbül üzerinden teşekkül ettirilmiştir. Bu türde; *Bülbüliyye*, *Bülbül-nâme*, *Bülbülistân* isimli eserler karşımıza çıkmaktadır. Mevlânâ'ya (ö.1273) ait olduğu düşünülen mesnevi şeklindeki *Bülbül-nâme* (Zavotçu, 1998), Rifâî'nin (ö.16. yy.?) mesnevi şeklindeki *Bülbül-nâme*'si (Ayan, 1981; Kaya, 2017), Ömer Fuâdî'nin (ö.1636) mesnevi şeklindeki *Bülbüliyye*'si (Yazar, 2023), Birrî Mehmed Efendi'nin (ö.1715) içerisinde manzum kısımların da bulunduğu mensur *Bülbül-nâme*'si (Emir, 1993) ve İlmî'nin (ö.19. yy.) mesnevi şeklindeki *Bülbüliyye*'si (Alkan, 2021), yazarı meçhul "bülbül-nâmeler"² bu türde kaleme alınan eserlere örnek olarak gösterilebilir. *Gül ü Bülbül* isimli mesneviler de

¹ Bülbülü mahlaslı bir şairin divanı için bk. (Bolat, 2022)

² Yazarı belli olmayan Bülbül-nâme hikâyeleri için bk. (Zavotçu, 1997: 96); (Demirel, 2016)

benzer şekilde eserler olup “bûlbûl-nâme” bu türün genel adı olarak düşünülür (Pala, 2004: 78). Bu eserlere bakıldığında konunun işlenişi farklılık arz etmekle birlikte gül ve bûlbûl aşkının genellikle mesnevi nazım şekliyle manzum olarak bazen de mensur şekilde tahkiye edildiği görülmektedir.

Mehmed Fevzî Efendi'nin 1892-93 yılında Farsça olarak telif ettiği *Bûlbûlistân*'ı, isim benzerliğinden dolayı ilk bakışta gül ve bûlbûl aşkının tahkiye edildiği bûlbûl-nâme türünde bir eser olduğu intibası uyandırmaktadır. Bu sebeple *Bûlbûlistân*'ın, bûlbûl-nâme türünde bir eser olup olmadığı hususunun belirlenmesinde fayda vardır. Zira *Bûlbûlistân*'ın, bu tür içerisinde değerlendirilebilecek eserlerle farklılıkları söz konusudur. Öncelikle *Bûlbûlistân*'da konu, bûlbûlün güle olan aşkı üzerinden yürümektedir. Çalışmamızın ilerleyen safhasında genel özelliklerinden bahsedileceği üzere eser, her bir bölümde farklı hikâyelerden müteşekkil bir yapıya sahiptir. *Bûlbûlistân*'da hikâyeler, mensur olarak yer almasına karşın gül ve bûlbûl konulu bûlbûl-nâmelerde ise hikâyeler genellikle mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. *Bûlbûlistân*'daki hikâyelerde yekpâre bir sergüzeştten bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla hikâyeler birbirinden bağımsızdır. Bûlbûl-nâme içerisinde değerlendirilen eserlerden bazıları alegoriktir. Örneğin, Fazlî'nin (ö.1564) *Gül ü Bûlbûl*'ü, Bekâyî'nin (ö.1595) *Gül ü Bûlbûl*'ü, Ömer Fuâdî'nin *Bûlbûliyye*'si, Manisalı Birri'nin *Bûlbûliyye*'si alegorik eserler olarak değerlendirilir.³ *Bûlbûlistân* ise alegorik bir eser değildir. *Bûlbûlistân*'la aynı adı taşıyan bir eser de Mostarlı Fevzî'ye (ö.1747) aittir. Mostarlı Fevzî'nin *Bûlbûlistân* (Altınay, 2020) isimli eserine de *Gülistân*, *Bahâristân* ve *Nigâristân*'ın yanı sıra Sadi'nin *Bostan*'ı ve Şeyh Şüca' Gürânî'nin (ö.16. yy.?) *Sûnbûlistân*'ı kaynaklık etmiştir. Her birine “huld” adı verilen 6 bölümden oluşan Mostarlı Fevzî'nin *Bûlbûlistân*'ı mensur-manzum olarak Farsça kaleme alınmıştır.

Bûlbûlistân; Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö.1292) *Gülistân*⁴, Molla Câmî ünvanıyla tanınan Abdurrahman Câmî'nin (ö.1492) *Bahâristân* (Karaismailoğlu, 2018) ve Kemalpaşazâde'nin (ö.1534) *Nigâristân* (Çiçekler, 1994) isimli eserlerinin yapısında nasihat içerikli ve tasavvufi unsurların yer aldığı mensur-manzum bir eserdir.

Bûlbûlistân ile isim benzerliği olan eserler hakkında genel bir literatür değerlendirmesi yaptıktan sonra çalışmamızın konusu ve kapsamı hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Bu çalışmanın konusunu Mehmed Fevzî Efendi'nin *Bûlbûlistân* isimli eserinin incelenmesi oluşturmaktadır. Metin

³ Türkçe alegorik eserler için bk. (Açıl, 2018: 89)

⁴ *Gülistân*'ın Türkçeye tercümesi için bk. (Kanar, 2015); *Gülistân*'a nazire olarak yazılan eserler için bk. (Avcıoğlu, 2018)

merkezli karşılaştırmalı yöntemin izlendiği bu incelemenin kapsamı ise *Bülbülistân*'ın edebî türünün tespiti, *Gülistân*, *Bahâristân* ve *Nigâristân* isimli eserlerle münasebetinin değerlendirilmesi ve kaynaklarının tespitiyle mahduttur.

1. Eserin Müellifi: Mehmed Fevzî Efendi'nin Hayatı ve Eserleri

Mehmed Fevzî Efendi 1242/1826 senesinde Yârengüme'de doğmuştur. Yârengüme, günümüzde Denizli iline bağlı Tavas ilçesinin bulunduğu yere verilen addır.⁵ Doğum yeri bilgisi, *Mevhibetu'l-vehhâb* adlı dua kitabında beyan edilmiştir. Bu eserde, Fevzî Efendi'nin Aydın eyaletine tabi Menteşe sancağına bağlı Tavas kazasının Yârengüme adlı kasabasından olduğu belirtilmektedir (1309: 2-3). Doğum yılının tespitinde ise Fevzî Efendi'nin *Kudsiyyetu'l-ahbâr* isimli eserinde yer alan “1256 yılının Ramazan ayında 14 yaşındayken İzmir Balıkpazarı Cami-i Şerîfi'nde tefsir okuttuğu” (ts.: 1) bilgisi yol gösterici olmuştur.

Mehmed Fevzî Efendi'nin asıl ismi Mehmed Ali'dir. Hac yolculuğunda ihtiyar bir zat tarafından “Fevzî” mahlası verilmiş ve zamanla mahlası isminin önüne geçmiştir (*Temessükü'l-ezyâl*, ts.: 29). Müellif, yaklaşık 20 yıl Edirne'de kalarak müftülük görevini icra ettiğinden dolayı “Edirne Müftüsü” olarak tanınmıştır. Öyle ki Edirne'deki görevinden ayrıldıktan sonra da “Sâbık Edirne Müftüsü” olarak anılmaya devam etmiştir.

Fevzî Efendi *Fihristü'l-âsâr* isimli eserinin “Rica ve İstirham” bölümünde babasının isminin Kureyşizâde el-Hac Ahmed Şakir Efendi, annesinin isminin ise Fâtıma Âbide Hanım olduğunu yazar (ts.: 8). Ailenin şeceresini bildiren “Kureyşizâde” nispetinin kökeni ve tarihî bağlantısı hakkında herhangi bir bilgi elde edilememiştir (Yılmaz, 2004: 22).

Mehmed Fevzî Efendi, ilmî şahsiyetinin yanı sıra tasavvufî kişiliğiyle de temayüz etmiştir. Tasavvufa ilk adımını 1257/1841 senesinde hac farızası için Mekke'de bulunduğu sırada Şeyh Abdullah Efendi en-Nakşibendî el-Hâlidî'ye intisap ederek atmıştır (*Fihristü'l-âsâr*, ts.: 8). Böylece tarikata ilk intisabı, çıktığı hac yolculuğunda gerçekleşmiştir (Yılmaz, 2004: 24). Bu ilk intisabından sonra Filibe'ye bir ziyaretinde Nakşibendî tarikatının Hâlidî kolu şeyhlerinden Ali Efendi'den inabe almıştır. Kendisini “Mehmed Fevzî Hanefî Nakşibendî” nispetiyle tanıtan Fevzî Efendi'nin tasavvufî kimliği, eserlerinin içeriğine de yansımıştır. Fevzî Efendi;

Sen gibi ehl-i günâha Fevziyâ lâzım bu yol

⁵ Tavas'ın tarihçesi hakkında bk. (Meder vd. 2013); Yârengüme'nin idari statüsü için bk. (Sezen, 2017: 802)

Bâis-i gufrân-ı isyândır tarîk-ı Nakşibend (Temessükü'l-ezyâl, ts.: 8)

beytiyle tarikata intisabın gerekliliğine vurgu yapmış, Nakşibendî yolunun asi kulların mağfiret edilmesine vesile olduğunu ifade etmiştir.

İlk tahsilini memleketi Tavas'ta yapan Fevzî Efendi, eğitimine Manisa Hatuniye Medresesi'nde devam ederek müftü Evliyâzâde Ali Rıza Efendi'den⁶ icazet almıştır (Yılmaz, 2004: 24). *Kudsiyyetü'l-ahbâr*'da Fevzî Efendi'nin 14 yaşındayken tefsir dersi verdiği yazmaktadır (ts.: 1). Bu, onun genç denilebilecek yaşlarda ilmî yeterliliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Fevzî Efendi, Osmanlı coğrafyasının çok çeşitli yerlerinde; müderrislik, müftülük, nâiplik, mevleviyetlik ve kazaskerlik gibi ilmî ve idari görevler icra etmiştir. En uzun süre (yaklaşık 20 yıl) görev yaptığı yer Edirne olmuştur. Fevzî Efendi, görevleri içerisinde müftülük, görev yerleri içerisinde de Edirne ile adeta özdeşleşmiştir. Müellifin birçok eserinin künye kısmında ismi, "Sâbık Edirne Müftüsü el-Hac Mehmed Fevzî Efendi" olarak geçer. Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* isimli eserinde Fevzî Efendi hakkında bilgi verilen maddenin başlığı "Edirne Müftüsü Mehmed Fevzî Efendi"dir (Bursalı Mehmed Tahir, 1333: 1/248).

Fevzî Efendi'nin bizzat tertip ettiği *Fihristü'l-âsâr* adlı çalışmayla eserlerinin adı, konusu ve sayısına dair bilgi sahibi olabilmekteyiz. Toplam 65 eserin isminin yer aldığı bu çalışmada eserler, ilim dallarına göre tasnif edilerek listelenmiştir. Fevzî Efendi'nin eserleri *Fihristü'l-âsâr*'da yer alanlarla sınırlı değildir; zira müellif, bu eserden sonra da telif faaliyetine devam etmiştir.

Fevzî Efendi, çok yönlü bir müelliftir. O, hem nasir hem şairdir. Eserlerinin çoğu mensur olmakla birlikte çok sayıda manzum eseri de vardır. İslami ilimlerin muhtelif dallarında Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere üç lisanda eserler yazmıştır. Fevzî Efendi hakkında araştırma yapan Ömer Yılmaz, müellifin 76 eserinin olduğunu ifade etmektedir. Yılmaz, Fevzî Efendi'ye ait 71 eseri, belirli kıstaslar çerçevesinde tasnif etmiştir. Buna göre Fevzî Efendi'nin eserlerinin 43'ü Türkçe, 25'i Arapça, 3'ü Farsça; 21'i manzum, diğer eserleri mensur; 11'i şerh veya tercüme, diğerleri ise telifdir (Yılmaz, 2004: 60).

On dokuzuncu yüzyılın velut müelliflerinden Mehmed Fevzî Efendi, 28 Rebiü'l-âhir 1318'de (24 Ağustos 1900) vefat etmiştir. Mezarı, Fatih Camii haziresindedir (Bursalı Mehmed Tahir, 1333: 248; Uzun, 2003: 507; Yılmaz 2004: 36).

⁶ Evliyâzâde Ali Rıza Efendi'nin hayatı hakkında bk. (Bursalı Mehmed Tahir, 1333: 1/248)

2. *Bülbülistân* Hakkında Genel Bilgiler

Çalışmamızın giriş kısmında *Bülbülistân*'ın hangi edebî türe dahil olmadığı konusu tartışılmış ancak türü tespit edilmemişti. Bu kısımda, *Bülbülistân* hakkında bilgi vermeden önce eserin edebî türünü tespit etmek yerinde olacaktır. *Bülbülistân*; *Gülistân*, *Bahâristân* ve *Nigâristân* yapısında tertip edilmiştir. *Gülistân*, “makâme” türünde bir eser olarak değerlendirilir (Yazıcı, 1996: 240; Kanar, 2015: 11). Arapça bir kelime olan *makâmeye* sözlükte *meclis* anlamı verilmiştir (İbn Manzur, 1993: 12/498). Arap edebiyatında ortaya çıkan *makâmenin* kavram alanı bir hayli geniştir.⁷ Konumuzla ilgili olan *hikâye makâmeleri*; nesir biçiminde kaleme alınmış, yer yer manzum parçalarla zenginleştirilmiş, nükteli ve kısa hikâyelerden oluşan bir edebî tür olarak tanımlanabilir. *Gülistân* gibi *Bahâristân* (Can, 2021: 91) ve *Nigâristân* (Çiçekler, 1994: 61) da bu türde değerlendirilir. Bu üç eserle aynı yapısal özellikleri haiz *Bülbülistân*'ın da *makâme* türünde yazılmış bir eser olduğu söylenebilir.

Fevzî Efendi'nin, Farsça kaleme aldığı *Bülbülistân* adlı eseri, mensur-manzum karışık yapıdadır. O, *Bülbülistân*'ı, dinî nasihat verme ve Allah dostlarının kıssalarını anlatma maksadıyla telif etmiştir. Yazma nüshasına ulaşamadığımız için matbu nüshasını incelediğimiz eserin başında bizi fihrist kısmı karşılamaktadır. Bu bölümden sonra bir sayfalık mukaddime bulunmaktadır. Burada; kitabın ismi, müellifi, telif sebebi ve basım tarihi hakkında bilgiler yer almaktadır. Yine bu kısımdan edindiğimiz bilgiye göre *Bülbülistân*, müellifin 54. eseri olup dönemin padişahı 2. Abdülhamid Han'a takdim edilmiştir. Mukaddimededen sonra Türk-İslam Edebiyatı mensur eserlerindeki gelenek mucibince; “besmele, hamdele, salvele ve ammâ ba'du” sıralamasıyla birinci bölüme geçiş yapılmıştır. Toplamda 78 sayfa olan eser, “Târîh-i Hitâm-ı Kitâb” başlığı taşıyan son bölümle nihayete ermektedir.

Fevzî Efendi *Bülbülistân*'ı, her birine nihâl (fidan) adını verdiği sekiz bölüm üzere tertip etmiştir. Müellif, sekiz bölümü sekiz cennetten esinlenerek oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu tertibe göre bölüm başlıkları şöyledir:

“Birinci Nihâl: Allah'ı hamd ü sena etmenin lüzumuna dair.

İkinci Nihâl: Hz Peygamber'e salat ü selam etmenin ve âl ü ashâbı övmenin lüzumuna dair.

Üçüncü Nihâl: Evliyaya muhabbet etmenin ve fakirlere yardım etmenin lüzumuna dair.

Dördüncü Nihâl: Allah'a itaat, peygambere itaat ve ülü'l-emre itaat etmenin lüzumuna dair.

⁷ Makâme edebiyatı hakkında bk. (Can, 2021.)

Beşinci Nihâl: Mülkün imareti ve milletin selametinin onunla olduğu Allah'ın adalet kanunu olan şeriatın lüzumuna dair.

Altıncı Nihâl: Dünyada rahat etmek ve huzurlu olmak için gerekli olan on şeyin lüzumuna dair.

Yedinci Nihâl: Anne ve babaya hizmet ve hürmet etmenin lüzumuna dair.

Sekizinci Nihâl: Müridlerin azizlere hürmet ve hizmet etmesinin lüzumuna dair.” (Karataş, 2019:106)

Bülbülistân'da toplam 51 hikâyeye bulunmaktadır. Bu hikâyeler mensur yapıdadır. Hikâyelerin arasında anlatılan konuyu muhtevi 52 beyit, 15 kıta, 12 mesnevi ve 3 mısra yer almaktadır. Şiirler aruz vezniyle yazılmıştır. Bu şiirlerde 8 farklı aruz kalıbı kullanılmıştır. *Bülbülistân*'da yer alan şiirlerde kullanılan aruz vezni kalıpları şöyledir:

1. Hezec bahrinden 3 aruz kalıbı kullanılmıştır. Bunlardan 11 şiir, “mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün” kalıbıyla, 7 şiir, “mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün” kalıbıyla, 1 şiir ise “mefâ'ilün fe'ülün mefâ'ilün fe'ülün” kalıbıyla yazılmıştır.

2. Remel bahrinden 3 aruz kalıbı kullanılmıştır. Bunlardan 44 şiir, “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbıyla, 14 şiir, “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbıyla, 2 şiir ise “feilâtün feilâtün feilâtün feilün” kalıbıyla yazılmıştır.

3. Münserih bahrinden 1 aruz kalıbı kullanılmıştır. Bu şiir, “müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün” kalıbıyla yazılmıştır.

4. Seri' bahrinden 1 aruz kalıbı kullanılmıştır. Bu şiir, “müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün” kalıbıyla yazılmıştır.

Bülbülistân'da yer alan 3 beytin dili Arapçadır. Bunlardan 2 beyit Muhammed b. Saîd el-Büsîrî'nin (ö. 695/1296 [?]) *Kasîdetü'l-bürde*'sinden iktibas edilmiştir. Diğer 1 beyitlik Arapça şiir ise Fevzî Efendi'ye aittir. Ayrıca bir dizesi Farsça bir dizesi ise Arapça olan 1 beyitlik mülemma vardır. Bunların haricindeki şiirlerin tamamı Farsçadır.

Sonuç itibarıyla, *Bülbülistân*'da yer alan şiirlerden 1'i Feridüddin Attâr'ın *Pendnâme*'sinden (Karataş, 2019: 146-47), 1'i Feridüddin Attâr'ın *Esrarnâme*'sinden (Karataş, 2019: 186) iktibas edilmiştir. Ayrıca *Hafız Divanı*'ndan 1 beyit (Karataş, 2019: 158), *Kasîdetü'l-bürde*'den 2 beyit (Karataş, 2019: 174) iktibas edilmiştir. Bunların haricindeki şiirler, Fevzî Efendi tarafından kaleme alınmıştır.

2.1. *Bülbülistân*'ın Yazılma Tarihi

Bülbülistân'ın yazılış tarihi, girişte künye bilgilerinin verildiği kısımda yazmaktadır. Ayrıca eserin son sayfasında “Târih-i Hitâm-ı Kitâb” başlıklı şiirin son beytinde tarih düşürme suretiyle bildirilmiştir. Buna göre, eserin yazımı 1310/1892-93 senesinde tamamlanmıştır. Eserin yazılış tarihini gösteren beyit şu şekildedir:

”خامه جوهر نوشت تاریخ ختمش فوزیا

بر بیا کو کین کتاب شد بلبلستان صفا

Cevher kalem yazdı onun bitiş tarihini ey Fevzi

Gel söyle ki bu kitap oldu Bülbülistân-ı safâ” (Karataş, 2019: 214)

Bu beyitte eserin yazılış tarihi “mu’cem tarih”⁸ düşürme biçimiyle bildirilmiştir. Beytin ikinci dizesindeki noktalı harflerin ebced hesabındaki değeri 1310 tarihini vermektedir.

Müellifi tarafından tashih olunan *Bülbülistân*, 1312/1894-95 yılında İstanbul’da Matba’a-i Âmire’de basılmıştır.

2.2. *Bülbülistân*’ın Muhtevası

Bülbülistân, dinî-tasavvufi muhtevaya sahip bir eserdir. Zira eserin tamamında iman esasları, İslami kaideler, peygamber kıssaları, sahabe hayatı, evliya menkıbeleri ve dinî-ahlaki öğütler gibi unsurları görmek mümkündür. Bu konular işlenirken ifadeler, ayet ve hadislerle delillendirilmiş ve desteklenmiştir. Nitekim eserde; 3’ü manzum, 34’ü mensur kısımda olmak üzere 37 ayet iktibası, 18 hadis iktibası yapılmıştır.

Türk-İslam edebiyatı sahasında kaleme alınan pek çok eserde olduğu gibi *Bülbülistân*’da da din, tasavvufi yorumla bütünleşmiştir. Nakşibendî tarikatına müntesip olan ve kendisini derviş olarak tanımlayan Fevzi Efendi, *Bülbülistân*’ın birçok yerinde sufilerin sözlerine ve menakıbına yer vermiştir. Eserde, tespit edebildiğimiz kadarıyla 33 ayrı mutasavvıfın ismi geçmektedir. Kimi zaman bu mutasavvıfların sözüne kimi zaman da kıssasına yer verilmiştir. “Hasan-ı Basri, İbrahim Edhem, Zünnün-ı Mısrî, Bâyezîd-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû’l-Leys Semerkandî, Tapduk Emre, Yunus Emre, Hacı Bayrâm-ı Velî ve Akşemseddin”, *Bülbülistân*’da zikredilen mutasavvıflardan birkaçıdır. Örnek olması bakımından eserdeki kıssalardan biri ve kıssanın devamındaki beyit şöyledir:

Salihler taifesinden biri şöyle söylemiştir:

⁸ Mu’cem tarih düşürme, bir mısra veya beyitteki kelimelerin Arap alfabesine göre yalnızca noktalı olan harflerinin ebced değerleri toplanarak elde edilen tarih düşürme sanatıdır. Mu’cem tarih hakkında detaylı bilgi için bk. (Yakıt, 2003: 367-371); Ayrıca tarih düşürme hakkında bk. (Karabey, 2011: 40/80-82)

Bir gün Mekke-i Mükerrreme'de, yanında birkaç hizmetkârıyla Kâbe-i Muazzama'yı tavaf eden bir adam gördüm. Hizmetkârları, önünde ve arkasında durarak diğer insanların ona zahmet vermesini engelliyordu.

Birkaç yıl sonra o adamı Bağdat Köprüsü üzerinde dilencilik yaparken gördüm ve ona: "Ey delikanlı! Sen birkaç yıl önce Mekke-i Mükerrreme'de Kâbe-i Muazzama'yı tavaf eden o kişi değil misin?" diye sordum. Adam, "Evet, o benim." dedi. Ona, "Bu ne hâldir?" diye sordum. O da, "Herkesin tevazu gösterdiği bir yerde ben kibirlenmişim. Bu yüzden Allah Teâlâ beni işte böyle pespaye ve sefil yaptı." cevabını verdi.

اگر هر جا تواضع میکنی هر جا بلند هستی

و گر هر جا کبر داری سفیل و در کمند هستی

Nerede tevazu etsen orada asil ve vezir olursun

Nerede kibre düşsen orada sefil ve esir olursun (Karataş, 2019: 157)

3. Bülbülistân; Gülistân, Bahâristân ve Nigâristân'a Nazire midir?

"Bülbülistân'ın; Gülistân, Bahâristân ve Nigâristân'la olan bağı daha ilk sayfalarında karşımıza çıkmaktadır. Eserin ön sözünde ve üçüncü sayfasında yazılış sebebi olarak nitelenebilecek ifadeler yer almaktadır. Bu sözler, günümüz Türkçesine şöyle aktarılabilir:

"659 yılında Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî hazretleri Gülistân'ı, 892 yılında Molla Câmî hazretleri Bahâristân'ı ve 935 yılında iki dünyanın müftüsü Kemalpaşazâde hazretleri Nigâristân adlı Farsça yazılmış, faydalı bilgiler içeren kitaplarını yazıp tamamlayarak zamanlarının kadirşinas padişahlarna sunmuş oldukları gibi, bahsi geçen efendi de 1310 yılında dinî öğütler verme ve seçkin Allah dostları konusunda adı geçen kitabı telif etmiştir." (Karataş, 2019: 109)

Bülbülistân'da yer alan bu ifadelerde, görüldüğü üzere nazire kavramı geçmemektedir. Bu ifadeler, Bülbülistân'ın; Gülistân, Bahâristân ve Nigâristân'a nazire olarak yazıldığı sonucunu çıkarmasa da Bülbülistân'ın mezkûr eserlerle bir benzerliğinin olduğunu zihinlerde uyandırmaktadır. İlk bakışta dört eserin ismindeki benzerlik dikkat çekmektedir. Biçim bakımından bu eserlerin ismi, türemiş isim yapısında ve mekân adı yapmaya yarayan Farsça -sitân/-istân son eki ile bitmektedir. Anlam bakımından ise bu eser isimlerinin kökünde bulunan gül, bahâr, nigâr ve bülbül birbirleriyle mütenasip kelimelerdir. Zira klasik edebiyatta gül ve nigârın sevgiliye, bülbülün ise âşığa istiare edildiği görülür. "Fasl-ı gül" olarak da zikredilen

bahar ise sevgilinin güzelliğinden izler taşır. Mesela “Bâkî”, bir beytinde bu dört kelimeyi bir arada kullanarak tenasüp yapmıştır:

Bülbülde savt-ı rengîn güllerde sûret-i Çîn

Fasl-ı bahâr Mânî gülşen nigâr-hâne (Küçük, 2015: 392)

Başlıktaki sorunun cevabına geçmeden evvel nazire ve nazire kavramının ıstilahî boyutunun tespiti hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır. Nazire sözcüğü Arapça kökenli olup lügatte, “*Bir şeye benzemek üzere yapılan şey, örnek, misl, karşılık*” (Şemseddin Sami, 2004: 1464) anlamına gelmekte olup ıstılahta ise “*Bir şairin manzum bir eserine (alekser gazeline) diğer bir şair tarafından aynı vezin ve kafiyede olmak üzere yazılan benzer şiir.*” (Tâhirü'l-Mevlevî, 1994: 114), “*Bir şairin şiirine başka bir şairce aynı ölçü, uyak ve redifte yazılan benzeri.*” (Dilçin, 2013: 269) anlamlarına gelmektedir.

Nazirelerin çoğunlukla gazel nazım şekliyle kaleme alındığı görülmektedir. Şairler, gazelin yanı sıra kaside, mesnevi, müstezad ve musammat gibi çeşitli nazım şekilleriyle de usta bir şairin şiirini tanzir etmişlerdir. Nazire yazan şairler, kendilerine örnek aldıkları şiiri genellikle aynı nazım biçimiyle tanzir etmeyi tercih etmişlerdir. Ancak bu durum her zaman geçerli bir kural değildir; kimi zaman model olarak alınan şiirden farklı bir nazım şekliyle yazılmış nazirelere de rastlanabilmektedir (Köksal, 2018: 25).

M. Fatih Köksal, türleri bakımından nazireyi, “mesnevilere yazılan nazireler, diğer nazım şekillerine yazılan nazireler ve bir eserin tümüne yazılan nazireler” (Köksal, 2018: 25-35) olmak üzere üç başlıkta tasnif etmiştir.

Edebiyatımızda manzum eserlerin haricinde mensur eserlere de nazire yazılması nazirenin ıstilahî bir kavram olarak kullanılmasının yanı sıra lügavî anlamda da kullanıldığını göstermektedir. Bilhassa tarih, tezkire ve lügat gibi kaynaklarda mensur eserlere de nazire yazıldığından bahsedilmesi nazire kelimesinin terim anlamından ziyade kelime anlamında kullanıldığını göstermektedir. Zira nazire sözlükte denk, benzer, emsal, eş gibi anlamlara gelmektedir. Kaynaklarda nazirenin mensur eserleri de kapsayacak şekilde kullanılması, nazire eserin tanzir edilen eseri takliden yazılmış olduğunu ifade etme gereksinimiyle izah edilebilir. Bu tür nazire eserlerde dil, üslup ve şekil gibi özellikler bakımından birinci eserle benzerlikler söz konusudur (Köksal, 2018: 36).

Bu bilgilerden hareketle *Bülbülistân*'ın; *Gülistân*, *Bahâristân* ve *Nigâristân*'a edebiyat terimi olarak nazire olmadığı açıktır. Hem *Bülbülistân* hem de anılan eserler mensur-manzum yapıda olduğu için aynı ölçü, uyak ve redifte yazılmaları mümkün değildir. *Bülbülistân*'ın anılan eserlere lügavî anlamıyla

(benzer, örnek, karşılık) nazire olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda *Bahâristân*'ın *Gülistân*'a (Karaismailoğlu, 2018: 8), *Nigâristân*'ın da *Gülistân*'a (Çiçekler, 1994: 76) nazire olarak kaleme alındığı söylenebilir. Dolayısıyla *Gülistân*'ın *Bahâristân* ve *Nigâristân* için zemin/model metin olduğu aşıkardır. *Bülbülistân*'a ise her üç eser zemin/model metin mesabesinde. Başlıkta ifade edilen sorunun cevabının netliğe kavuşmasıyla bu dört eserin benzer ve farklı yönlerinin tafsilatına geçilebilir.

Bülbülistân'ın şekil ve içerik bakımından sözü edilen üç eserle benzer yönleri vardır. Öncelikle, anılan dört eserde göze çarpan en bariz benzerlik, bu eserlerin Farsça olarak mensur-manzum bir yapıda kaleme alınmış olmasıdır. Bu dört eserin genel planının sekiz bölüm üzerine kurulması da benzerlik silsilesinin ikinci halkası olarak karşımıza çıkmaktadır. *Bülbülistân*'a model metin olan *Gülistân*, *Bahâristân* ve *Nigâristân*'ın bölümleri ve bu bölümlerdeki konu başlıkları aşağıda sırasıyla belirtilecektir.

Gülistân: Fevzî Efendi'nin eserinin yazımında örnek aldığı ilk eser *Gülistân*'dır. Zira, *Gülistân* hem kronolojik olarak diğer eserlerden önce gelmekte hem de *Bahâristân* ve *Nigâristân*'a zemin metin olarak temayüz etmektedir. *Gülistân* "bâb" adı verilen sekiz bölümden oluşur. Bâblardaki konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir: "*Padişahların Sîreti, Dervişlerin Ahlakı, Kanaatin Fazileti, Susmanın Faydaları, Aşk ve Gençlik, Güçsüzlük ve İhtiyarlık, Terbiyenin Etkisi, Sohbet Âdabı.*" (Şîrâzî, 2011).

Bahâristân: *Bahâristân*, "ravza (bahçe)" adı verilen sekiz bölümden müteşekkil tasavvufi ve ahlâkî yapıda bir eserdir. *Bahâristân*'da müstakil bölüm başlığı bulunmamaktadır ancak başlık sadedinde bölümün içeriğini beyan eden izahat mevcuttur. Eserin birinci ravzasında, sûfilerin sözleri ve nasihatleri ele alınır. İkinci ravzada, ibretli hikâyelere ve bilge kişilerin hikmetli sözlerine yer verilir. Üçüncü ravza, adalet ve yönetim ilkelerini konu alır. Burada Câmî, idarecinin ahlâkları ve adaletli olması gerektiğini hikâyelerle anlatır. Dördüncü ravza, cömertlere dairdir. Bu bölümde cömertlik erdeminden bahsedilir. Beşinci ravza, aşk temasına ayrılmıştır. Bu bölümde âşıkların hâlleri anlatılır. Altıncı ravzada, latifeler yoluyla nükteli öğütler verilir. Yedinci ravza, şiire ve şairlere dair bilgiler içermekte, sekizinci ve son ravzada ise hayvanların diliyle aktarılan temsili hikâyeler aracılığıyla kıssadan hisse çıkarılmaktadır (Camî, ts.: 8).

Nigâristân: *Nigâristân*'ın bölüm başlıkları *Gülistân*'daki gibi "bâb" ile tesmiye edilmiştir. Bâbların konu başlıkları *Gülistân*'la birebir aynıdır. *Nigâristân*'daki bazı hikâyeler *Gülistân*'dan alınmış; ancak müellif bu hikâyeleri kendi üslubu ile yeni bir şekle sokmuştur. Hikâyedeki anlatıyı destekleyen şiirleri ise çoğunlukla değiştirmiştir (Çiçekler, 1994: 77).

Gülistân, *Bahâristân* ve *Nigâristân* hakkında bu kısa bilgiden sonra *Bülbülistân*'ın anılan üç eserle benzer ve farklı yönlerini içeren münasebetini belirtmek, müellifin zemin metinlerle olan bağının ne durumda olduğunu gösterecektir. Zemin metnin ilki, *Gülistân*'dır. *Bülbülistân*'da, *Gülistân*'da yer alan hikâyelerin birebir aynısı bulunmamakla beraber verilmek istenen mesaj bakımından benzer hikâyeler mevcuttur. Örneğin, az yemek yemenin faydalarının anlatıldığı bir hikâyeye her iki eserde de geçmekte; ancak verilen mesaj itibarıyla farklılık bulunmaktadır (Karataş, 2019: 174; Şîrâzî, 2011: 249). *Gülistân*'ın şahıs kadrosunun *Bülbülistân*'da da olması *Gülistân*'ın *Bülbülistân*'a örnekliğinin bir başka veçhesidir. Her ne kadar hikâyelerin konusu farklı da olsa Hz. Musa, Hz. Süleyman, Hz. Muhammed vd. peygamberlere, Zünnûn-ı Mısri, Abdülkadir-i Geylânî vd. mutasavvıflara, Haccâc b. Yûsuf gibi tarihî şahsiyetlere iki eserde de rastlamak mümkündür. Şahısların aynı, hikâyelerin farklı olmasına örneklik bakımından *Gülistân*'daki Zünnûn-ı Mısri ile ilgili şu hikâyeye bakılabilir:

“Zünnûn-ı Mısri'nin huzuruna varan bir vezir ondan himmet talep etti. Vezir, gecem gündüzüm padişahın hizmetinde geçer. Ondan iyilik bekler, öfkesinden ise sakınıyorum, dedi. Bu sözler karşısında müteessir olan Zünnûn-ı Mısri'nin gözleri doldu ve vezire, şayet senin padişaha kulluk ettiğin gibi ben de yüce Allah'a kulluk etseydim siddıklar zümresine dahil olurdum, dedi.” (Şîrâzî, 2011: 125)

Bülbülistân'da ise Zünnûn-ı Mısri ile ilgili şu hikâyeye geçmektedir:

“Allah'ın salih kullarından biri şöyle anlatmıştır: Günün birinde Hz. Zünnûn ile çölde yürürken karşımıza bir mugeylân ağacı çıktı. Bu ağacın gölgesine vardığımızda Allah'a hamd ile burası ne mübarek bir yermiş dedik. Sonra keşke burada taze hurma olsa da yesek dedim. Bunun üzerine Zünnûn (k.s.) tebessüm etti ve taze hurma mı istiyorsun diye mukabelede bulundu. Ben de evet, dedim. Zünnûn, ağaca çıkarak onu sallamamı istedi. Ben de onun sözü üzerine ağaca çıktım ve dalları silkeledim. Ağaçtan taze hurmaların döküldüğünü gördük. Ağaçtan indim ve hurmaları doyasıya yedik. Karnımız doyduktan sonra kısa bir süre uyuyakalmışız. Uyandıktan sonra ağacı bir daha salladım ama bu sefer yere düşenlerin hurma yerine diken olduğunu müşahede ettik.” (Karataş, 2019: 192)

Görüldüğü üzere *Gülistân*'da ve *Bülbülistân*'da anlatılan Zünnûn-ı Mısri ile hikâyenin konusu birbirinden farklıdır.

Gülistân'daki ayet iktibaslarının *Bülbülistân*'da da olduğu görülmüştür. Örneğin çok yemek yemenin zararlarının anlatıldığı kısımda aynı ayetin (كُلُوا

واشربوا ولا تسرفوا “Yiyin için fakat israf etmeyin.” (Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 2010, el-A’râf 7/31) iktibas edildiği gözlenmiştir (Karataş, 2019: 183; Şîrâzî, 2011: 249).

Gülistân’da ve Bülbülistân’da ayet-i kerimelerin yanı sıra aynı sözlerin de bulunduğu gözlenmiştir. Örneğin “Selamet tekliktedir.” veya “Esenlik yalnızlıktadır.” şeklinde tercüme edebileceğimiz “الوحدة فى السلامة” cümlesi iki eserde de yer almaktadır (Karataş, 2019: 187; Şîrâzî, 2011: 147).

Bülbülistân’la Gülistân arasında benzerliklerin yanı sıra farklı hususiyetler de vardır. Örneğin, Gülistân’da müellifin kendi hayatının mevzubahis olduğu hikâyeler bulunmaktadır; ancak Bülbülistân’da bu nevi hikâyeler söz konusu değildir. Gülistân’da Leyla ve Mecnun gibi aşk hikâyelerinin kahramanları bulunmasına rağmen Bülbülistân’da bulunmamaktadır. Gülistân’da temsili hikâyeler ağırlıktayken Bülbülistân’da genellikle evliya kıssaları mevcuttur.

Bülbülistân’a zemin metin olan ikinci eser Bahâristân’dır. İki eser arasında kısmi benzerlikler bulunmakla beraber üslup ve içerik bakımından Bülbülistân, Bahâristân’dan ayrılmaktadır. Sekiz bölümden oluşan Bülbülistân ve Bahâristân, bölüm sayısı itibarıyla aynı olsa da her bir bölümün içeriğini haber veren başlık mahiyetindeki ifadeler birbirinden farklıdır. Bülbülistân ile Bahâristân’da ana fikri aynı olan ortak konuların işlendiği görülmektedir. Mesala sûfilerin hikmetli sözleri, sûfilerin örnek davranışları, az yemenin ve az konuşmanın fazileti, tevazuun ehemmiyeti, kibrin zararı, insanlarla iyi geçinme, beden sıhhati gibi ortak konular iki eserde de mevcuttur; ancak konuların muhtevası ve işleniş şekli birbirinden farklıdır. İki eser de nesir ağırlıklıdır. Mensur kısımların arasına serpiştirilip nesre ahenk katan “mısra, beyit, mesnevi ve kıta” şekilleriyle yazılan şiirler iki eserin ortak özelliklerindedir.

Bülbülistân ve Bahâristân’da yer alan ortak şahıslara bakıldığında bunların daha çok mutasavvıf şahsiyetlerden olduğu görülmektedir. Bahâristân’ın birinci bölümü (birinci ravza) sûfilerin sözlerine ve örnek davranışlarının anlatılmasına hasredilmiştir. Bilhassa bu bölümde kavline ve kıssasına yer verilen mutasavvıflar, Bülbülistân’da da bulunmaktadır. Örneğin; Bâyezîd-i Bistâmî (ö.848), Zünnûn-ı Mısırî (ö. 859 [?]), Şeyh Abdullah Tüsterî (ö. 896) ve Cüneyd-i Bağdâdî (ö.909) iki eserde de anılan mutasavvıf şahsiyetlerdendir.

Bahâristân’da yer alan bir sufi sözünün Bülbülistân’da da geçtiği görülmüştür. Cüneyd-i Bağdâdî’ye atfedilen “Şeyhlerin hikâyeleri, Allah Teâlâ’nın askerlerinden bir askerdir.” anlamındaki “Hikâyâtü’l-meşâyihî cündün min cünüdi’llâhi teâlâ.” sözü iki eserde de bulunmaktadır. Cüneyd-i Bağdâdî’nin bu sözünden sonra iki eserde de konuyla alakalı وكلا نقص عليك من انباء الرسل ما نثبت به فؤادك “(Ey Muhammed!) Peygamberlerin haberlerinden, kendileriyle senin kalbini

pekiştirdiğimiz her bir haberi sana aktarıyoruz.” (Hüd 11/120) ayet-i kerimesine yer verilmiştir (Camî, ts.: 4; Karataş, 2019: 126). Bu iki eserde müşterek zikredilen diğer mutasavvıflara ait söz ve menkıbeler ise birbirlerinden farklıdır.

Emevî valisi Haccâc b. Yûsuf (ö.714), *Bülbülistân* ve *Bahâristân*'da kıssasına yer verilen ortak tarihî şahsiyetlerden biridir. İki eserde de Haccâc b. Yûsuf'un reayaya zulmü ile ilgili hikâyeye anlatılmıştır. Haccâc, zulmünden dolayı *Bülbülistân*'da Haccâc-ı Zâlim olarak zikredilmiştir. *Bahâristân*'da Haccâc ile alakalı hikâyeye şu şekildedir:

“Halkın Haccâc b. Yûsuf'a, müslümanlara zulüm ile muamele etme ve Cenab-ı Allah'tan kork demesi üzerine gayet fasih konuşan Haccâc minbere çıkarak, Allah Teala beni sizin üzerinize tasallut etmiştir. Sizdeki bu hâl ve hareket olduğu sürece ben ölsem dahi siz zulümden kurtulmazsınız. Allah'ın Haccâc kulundan gayrı nice kulları vardır. Ben faniyim, ben vefat edersem benden daha beteri gelir, dedi.” (Camî, ts.: 20-21)

Bülbülistân'da ise Haccâc ile alakalı hikâyeye şu şekildedir:

“Günün birinde Haccâc-ı Zalim'e şöyle dediler: Sen, Hz. Ömer'in hilafet döneminde yaşayıp onun adaletine şahit olduğun hâlde niçin onun gibi adalet üzere hükmetmiyorsun? Haccâc, bu suale cevaben şunları söyledi: Şayet siz ihlas ve samimiyetde Ebû Zer gibi olursanız ben de Hz. Ömer gibi adil ve insaf sahibi olurum.” (Karataş, 2019: 149)

Bülbülistân ve *Bahâristân*'da Haccâc b. Yûsuf'a dair anlatılan hikâyeler içerik itibarıyla farklı olsa da hikâyelerin ana fikri aynıdır. İki hikâyede de verilmek istenen mesaj, devlet yöneticisinin reâyânın aynası hükmünde olduğudur.

Bülbülistân'da *Bahâristân*'daki gibi “rubâî ve gazel” şeklinde manzum kısımlar ile “mutayebe (şaka), latife ve hikmet” başlıklı mensur kısımlar bulunmamaktadır. Ayrıca *Bahâristân*'da “şâirlerin hayatı ve sanatı hakkında bilgiler, Feridun gibi destan kahramanları, latifeler, hayvanların dilinden hikâyeler” bulunmasına karşın *Bülbülistân*'da bulunmamaktadır.

Bülbülistân'a zemin metin olan üç eserden sonuncusu *Nigâristân*'dır. *Bülbülistân*'ın *Gülistân* ve *Bahâristân*'la olduğu gibi *Nigâristân*'la da kimi benzer ve farklı yönleri vardır. *Bülbülistân* ve *Nigâristân* eserleri, hikâyelerin ibretimiz olması, kıssadan hisse düsturunca nasihat içermesi ve ahlaki mesajlar vermesi yönüyle müşterek noktada buluşsa da iki eserdeki hikâyeler muhteva bakımından kendine özgü mahiyette farklılık arz etmektedir. *Bülbülistân* ve *Nigâristân*'da anlatılan hikâyelerde bazı ortak dinî-tasavvufî

şahsiyetler yer alsın da hikâyelerin konusu birbirinden farklıdır. Söz gelimi peygamberlerden Hz. Musa ve Hz. Süleyman, mutasavvıflardan Hasan-ı Basrî ve Bâyezîd-i Bistâmî iki eserde de farklı konu bütünlüğü içerisinde anılmıştır. Bununla beraber mezkûr eserlerde ortak konuların işlendiği de vakidir. Örneğin, kanaat etmenin ve az konuşmanın önemi, her iki eserde de işlenen temalardandır.

Bülbülistân ve *Nigâristân*'ın ortak özelliklerinden birisi de bu eserlerdeki hikâyelerde, Allah dostlarının güzel hasletlerine, ahlaki meziyetlerine ve ariflerin özelliklerine dair bilgilerin bulunmasıdır. Verilen bilgiler iki eserde de mutabık olup anlatılan hikâyeler birbirinin aynısı değildir. *Nigâristân*'ın ikinci bölümünde şu hikâye anlatılmaktadır:

“Elinde yılan bulunan bir divane aslanın sırtına binmiş hâlde pazara gider. Divaneyi bu hâl üzere gören pazardaki dükkân sahiplerinden biri şöyle der: “Esas olan şey, nefis köpeğini prangaya vurup kötülülüğü emreden nefis yılanının başını ezmektir.” (Çiçekler, 1994: 176)

Bülbülistân'da da bir şeyhin kerametinin anlatıldığı hikâye yer almaktadır. Bu hikâyede de *Nigâristân*'da olduğu gibi aslana hükmetme motifi bulunmakta olup hikâyenin konusu ve içeriği farklıdır. Söz konusu hikâye şöyledir:

“Eşeğiyle odun toplamaya giden şeyh, eşeğini bir yere bırakır ve işine koyulur. Odunları topladıktan sonra eşeğini bıraktığı yere gelince eşeğinin bir aslan tarafından öldürüldüğünü görür. Bunun üzerine eşeğe yükleyeceği odunları aslanın sırtına yükleyen şeyh, aslanla birlikte yola revan olur. Aslan odunları şeyhin istediği yere kadar üzerinde taşır.” (Karataş, 2019: 205)

Bülbülistân ile *Nigâristân* arasında kısmi benzerlikler bulunsa da birçok yönden farklılıklar vardır. Her şeyden önce bölümlerin konu başlıkları farklıdır, dolayısıyla bölümlerdeki hikâyelerin konuları da birbirine benzememektedir. *Nigâristân*'da manzum hikâyeler yer almasına rağmen *Bülbülistân*'da bulunmamaktadır. *Nigâristân*'da Leyla ile Mecnun gibi efsanevi kahramanlar yer almakta, ancak *Bülbülistân*'da efsanevi kahramanlar yerine genellikle evliya menkıbeleri bulunmaktadır. Ayrıca *Bülbülistân*'da tarihî şahsiyetlere *Nigâristân*'dan daha az yer verildiği gözlenmiştir.

Sonuç olarak *Bülbülistân*'ın; *Bahâristân*, *Gülistân* ve *Nigâristân* ile bölüm sayıları aynı olmasına rağmen bölümlerin konu başlıkları bu üç eserden farklıdır. Bölüm başlıklarından iki anahtar kelimenin yer aldığı aşağıdaki tablo, *Bülbülistân* ve diğer üç eserin içeriği hakkında fikir verecektir:

Ölçüt	Bülbülistân	Gülistân	Bahâristân	Nigâristân
-------	-------------	----------	------------	------------

Bölüm Sayısı	8 (Nihâl)	8 (Bâb)	8 (Ravza)	8 (Bâb)
Bölüm Başlıkları (İki Anahtar Kelime)	Hamî-Sena, Salavat-Medih, Evliya-Fakr, İtaat, Ülü'l-emr, Adalet-Şeriat, Huzur-Düzen, Hizmet-Hürmet, Mürid-Aziz	Padişah-Siret, Derviş-Ahlak, Kanaat-Fazilet, Sükût-Fayda, Aşk-Gençlik, Zaaf-İhtiyarlık, Terbiye-Etki, Sohbet-Âdab	Süfi-Hikmet, Nükte-Öğüt, Yönetim-Ahlak, Cömertlik-Erdem, Aşk-Âşık, Latife-Nükte, Şair-Şiir, Hayvan-Temsil	Padişah-Siret, Derviş-Ahlak, Kanaat-Fazilet, Sükût-Fayda, Aşk-Gençlik, Zaaf-İhtiyarlık, Terbiye-Etki, Sohbet-Âdab

TABLO 1

Bölümlerin hikâyelerle örülü olması ve hikâyeleri takviye edici şiirlerin mevcudiyeti, *Bülbülistân*'ın bu eserlerle en belirgin ortak özelliği olarak görünmektedir. Hem *Bülbülistân*'daki hem diğer üç eserdeki şiirler, hikâyelerdeki konu ile alakalı olup anlatıları güçlendirmektedir.

Bülbülistân'daki hikâyelerin konusu, *Gülistân*, *Bahâristân* ve *Nigâristân*'daki hikâyelerin konusuyla benzerlik taşımaktadır. Peygamber kıssaları, dört halifeye dair kıssalar, sahabe hayatı, mutasavvıflar ve dervişlere ait menkıbeler, bilge kişiler, âlimler, âbidler ve melikler gibi şahıslara ait hikâyeler, ibretlik hayat hikâyeleri ve kıssadan hisse olarak adlandırılacak nasihatler, bu eserlerin konusunu teşmil etmektedir.

4. *Bülbülistân*'ın Kaynakları

Gülistân, *Bahâristân* ve *Nigâristân* isimli eserlerin yanı sıra *Bülbülistân*'a kaynak olan birçok eserden bahsetmek mümkündür. Fevzî Efendi *Bülbülistân*'da bazı eserlerin ismini ve yazarını belirtmek suretiyle kaynak gösterme yoluna gitmiş, bazı eserlerden ise ismini ve yazarını belirtmeden faydalanmıştır. Bunun haricinde *Bülbülistân*'ın kaynaklarından olması muhtemel eserlerden de bahsedilecektir.

Bülbülistân'da zikredilen âlimlerden biri Beyzâvî'dir (ö. 1286). Eserde, Hz. Şeyhzâde olarak anılan Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl ve Esrârü't-te'vîl* (el-Beydavî, 2011) isimli tefsir kitabı, *Bülbülistân*'ın kaynaklarından biridir. Eserde, mezkûr tefsirin haşiyesinden Hz. Peygamber'in ismi anıldığında salavat getirmenin hükmüne dair bir bilgi nakledilmiştir (Karataş, 2019: 114).

Bülbülistân'ın kaynaklarından biri de İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö.1725) *Rûhu'l-beyân* (Bursevî, 2010) isimli tasavvufi tefsiridir. Eserde, *Rûhu'l-beyân*'dan bir hadis ve Hz. Musa ile ilgili bir konu nakledilmiştir (Karataş, 2019: 150-55).

Fevzî Efendi'nin *Bülbülistân*'da kaynak olarak gösterdiği eserlerden biri de telifi kendisine ait olan *Üssü'l-intizâm* adlı eseridir. Devlet idaresinde istihdam

edilmemesi gereken insanlardan bahsedilen bir mevzuda bu eserden bir paragraflık bilgi nakledilmiştir (Karataş, 2019: 155).

Bülbülistân'da *Divan-ı Hâfız-ı Şîrâzî*'den (2012: 8) bir beyte yer verilmiştir:

”اسایش دو گیتی تفسیر این دو حرفست

با دوستان تطف با دشمنان مدارا

İki dünyanın huzuru şu iki harfin tefsiridir

Dostlara taltif düşmanlara hoşgörü” (Karataş, 2019: 160)

Bülbülistân'da kaynak olarak gösterilen eserlerden biri de Kuşeyrî'nin (ö.1072), *er-Risâle* (Kuşeyrî, 2025) isimli tasavvufi eseridir. Eserde, Kuşeyrî *Risalesi*'nden Hz. Musa ve Hz. Hızır ile ilgili bir kıssa nakledilmiştir. Bu kıssayı müteakip hikâyede Akaik kitabından Hz. Musa ve Hz. Hızır'a dair kıssanın farklı bir şekli iktibas edilmiştir. Eserde, Akaik kitabının müellifi hakkında bilgi verilmemiştir (Karataş, 2019: 166).

Bülbülistân'da Kadiriyye tarikatının Yâfiyye kolunun kurucusu Yemenli İmam Yâfiî'nin (ö.1367) kısas-ı enbiya, menakıb-ı evliya, kısas-ı sûfiyye gibi konuların işlendiği *Ravzü'r-reyâhîn fî Hikâyâti's-sâlihîn* (İmam Yâfiî, 2024) isimli kitabından da istifade etmiştir (Karataş 2019:199).

Fevzî Efendi, *Bülbülistân*'da, Ferîdüddin Attâr'ın (ö. 1221) *Pendnâme* isimli eserinden bir şiir iktibas etmiştir. Eserde, Attâr'ın ismi bizzat anılmamış olup evliya-yı kiramın büyüklerinden biri ifadesiyle zikredilmiştir. Dolayısıyla şiirin Attâr'a aidiyeti eserden müessire gidilerek tespit edilebilmiştir (Bursevî, ts.: 371-374; Karataş, 2019: 149).

Fevzî Efendi, Ferîdüddin Attâr'ın *Pendnâme* isimli eserinin yanı sıra *Esrarnâme* isimli eserinden de mesnevi şeklinde bir şiir iktibas etmiştir. Bu alıntıda da şair ve eser ismi belirtilmemiş olup Attâr, “ehl-i aşk” ifadesiyle zikredilmiştir (Ganjoor, 28 Ekim 2025; Karataş, 2019: 189).

Bülbülistân'da Bûsîrî'nin (ö.1296 [?]) Hz. Peygamber'e derin sevgi ve muhabbetle nazmettiği *Kasîdetü'l-bürde* ismiyle maruf ve meşhur kasidesinden iki beyit, şiir ve şair ismi belirtilmeden iktibas edilmiştir (Karataş, 2019: 174; İhvanlar, E.T.: 28.10. 2025).

Fevzî Efendi'nin *Bülbülistân*'da eser-müellif ismi belirterek ya da belirtmeden yaptığı iktibasların yanı sıra kaynak olarak istifade ettiğini düşündüğümüz eserler de vardır. Bunlardan biri Ferîdüddin Attâr'ın *Tezkiretü'l-evliya* isimli evliya menkıbelerini ve tasavvufi terimlerini muhtevi sufi tabakat kitabıdır. Bu eserde yer alan Bâyezîd-i Bistâmî ile ilgili bir kıssa, *Bülbülistân*'da da geçmektedir (Attâr, 2017: 226; Karataş, 2019: 122). Hakeza *Tezkiretü'l-*

evliya'da anlatılan İbrahim Edhem'e dair bir kısca *Bülbülistân*'da yer almaktadır (Attar, 2017: 187; Karataş, 2019: 190).

Bülbülistân'ın kaynaklarından olması muhtemel bir diğer eser de Abdurrahman Camî'nin sufi tabakat kitabı olan *Nefehâtü'l-üns* (Câmî, 1971) isimli eseridir. Bu eserdeki bazı kıssaların *Bülbülistân*'da da olduğu gözlenmiştir. Mesela *Nefehâtü'l-üns*'teki İbrahim Setenbevî-i Herevî'ye (Câmî, 1971: 109; Karataş, 2019: 176), İbrahim Rıbâtî'ye (Câmî, 1971: 110; Karataş, 2019: 177) ve Şeyh Abdullah Kassar'a (Câmî, 1971: 307; Karataş, 2019: 138) dair kıssalar *Bülbülistân*'da da zikredilmiştir.

Hülasaten; Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl ve Esrârü't-te'vîl* isimli tefsir kitabı, İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân* isimli tefsir kitabı, Kuşeyrî'nin *er-Risâle* isimli eseri, İmam Yâfiî'nin *Ravzü'r-reyâhîn* isimli eseri, Divan-ı Hâfız-ı Şîrâzî, Fevzî Efendi'nin *Üssü'l-intizâm*'ı *Bülbülistân*'ın kaynaklarından. Bunların yanı sıra Fevzî Efendi, eser-müellif ismi belirtmeden Bûsirî'nin *Kasîdetü'l-bürde*'sinden ve Ferîdüddin Attâr'ın *Pendnâme* ve *Esrarnâme*'sinden alıntı yapmıştır. İlaveten, Ferîdüddin Attâr'ın *Tezkiretü'l-evliyâ* isimli eseri ile Molla Câmî'nin *Nefehâtü'l-üns* isimli eserinin *Bülbülistân*'ın kaynaklarından olması muhtemeldir.

SONUÇ

XIX. yüzyıl Osmanlı ulemasından Mehmed Fevzî Efendi'nin *Bülbülistân* isimli eserini konu aldığımız bu çalışmada, eserin genel hatlarıyla incelemesi yapılmıştır. Bu bağlamda müellifin hayatı hakkında kısaca bilgi verildikten sonra eser, şekil ve muhteva bakımından değerlendirilmiştir. Eserin önce hangi edebî türe dahil edilemeyeceği irdelenmiş, sonra hangi türde olduğuna açıklık getirilmiştir. *Bülbülistân*'ın; kendisine zemin/model metin olan Sa'dî'nin *Gülistân*, Molla Câmî'nin *Bahâristân* ve Kemalpaşazâde'nin *Nigâristân* isimli eserleriyle benzer yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra *Bülbülistân*'ın kaynaklarından bahsedilmiştir.

Çalışmamızda *Bülbülistân*'ın, bülbül-gül aşkını konu alan “bülbül-nâme” türündeki eserlerden hem muhteva hem yapı itibarıyla belirgin farklılıkları olduğu gözlenmiştir. Muhteva olarak farklılık söz konusu olsa bile *Bülbülistân*'la “bülbül-nâme” türündeki eserlerin kesişme noktası tasavvuftan beslenmiş olmaları denilebilir. Fevzî Efendi, *Bülbülistân*'ın herhangi bir yerinde türü hakkında bilgi vermemiştir. Ancak eserin; *Gülistân*, *Bahâristân* ve *Nigâristân* ile aynı yapısal özellikte ve benzer kurguda olması bir bakıma türünü de ortaya çıkarmaktadır. Anılan üç eserin “makâme” türünde kabul

edilmesi, bu eserleri model alan *Bülbülistân*'ın da aynı türde değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Bülbülistân; *Gülistân*, *Bahâristân* ve *Nigâristân* ile hikâyelerin nasihat ve tasavvufi içerikli olmaları, mensur-manzum özellik taşımaları ve omurgayı oluşturan bölüm sayıları -sekiz bölüm- itibarıyla benzerdir. Dolayısıyla hem eserin girişindeki ifadelerden hem benzer ve ortak yönlerinin olmasından hareketle ıstılahî olarak olmasa bile lügavî olarak *Bülbülistân*'ın, *Gülistân*, *Bahâristân* ve *Nigâristân*'a nazire olarak yazıldığını söyleyebiliriz. Yaptığımız inceleme, *Bülbülistân*'ın bu eserlerle şekil ve muhteva bakımından gösterdiği benzerliğin taklit seviyesinde kalmadığını, eserin “makâme” türünün Osmanlı sahasındaki özgün bir örneği olduğunu ortaya koymaktadır.

Gülistân'a nazire yazma geleneğinin Kemalpaşazâde'nin *Nigâristân*'i yazmasından yaklaşık üç asır sonra XIX. yüzyılda devam etmesi, *Gülistân*'ın Osmanlı coğrafyasındaki öneminin devam ettiğini göstermektedir. *Bülbülistân*'ın Türk edebiyatı tarihindeki önemi, asırlar sonra bu geleneği devam ettirmesinden ve bu türün son örneklerinden biri olmasından ileri gelmektedir.

Her eserin, müellifinin gördüğü ihtiyaca binaen ve okunacağı düşünülerek yazıldığı bir gerçektir. XIX. yüzyılda böyle bir eserin kaleme alınması, dönemin sosyal dinamikleri ve müellifin topluma karşı hissettiği ahlaki sorumluluk bilinciyle yakından ilişkilidir. Fevzî Efendi, toplum hafızasında saygın bir yeri olan *Gülistân* tarzı anlatımı bir vasıta olarak kullanarak, geleneksel değerleri ve mutasavvıf kimliğiyle harmanladığı ahlaki öğretileri yeniden aktarmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda eser, sadece edebi bir gaye gütmemekte, aynı zamanda okuyucuyu irşat edici bir nitelik taşımaktadır. Eserde Bâyezîd-i Bistâmî gibi mutasavvıfların veya Haccâc b. Yûsuf gibi tarihî şahsiyetlerin kıssalarına yer verilmesi, tarihî bir nakil olmanın ötesinde, ahlaki bir bilinç oluşturma gayesine matuftur. Türk-İslam edebiyatında *makâme* türünün ve nasihat kültürünün geç dönemdeki bir temsilcisi olan *Bülbülistân*, hikmetli şiir ve hikâyeleriyle öğretici olmasının yanı sıra gönül dünyasına da hitap etmektedir.

KAYNAKÇA

AÇIL, Berat (2018). *Klasik Türk Edebiyatında Alegori*, İstanbul: Küre Yayınları.
ALKAN, Ahmet (2021). “19. Yüzyıl Şairi İlmî'nin Bülbüliyye Mesnevisi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 27, s.s. 1-56.
ARSLAN, Mehmet (2002). *Şeref Hanım Divanı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
ATTAR, Feridüddîn (2017). *Tezkiretü'l-Evliya*, (Çev: Süleyman Uludağ), İstanbul: Semerkand Yayınları.

- ATTAR, Ferîdüddîn (t.y.). “*Esrarnâme*”, <https://ganjoor.net/attar/asrarname/abkhsh20/sh1/>, (E.T.: 28.10.2025).
- AVCIOĞLU, Gamze Gizem (2018). *Sa’dî-i Şîrâzî’nin Hayatı, Eserleri ve Türk Edebiyatındaki Yeri*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BOLAT, Yeter (2022). *Divan-ı Bülbül/Bülbülü (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Dizin)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BURSALI Mehmed Tahir (1333). *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-yı Âmire.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı (2010). *Rûhu’l-Beyân*, Beyrut: Dâru’l-Fıkr.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı (ts.). *Şerh-i Pend-i Attar*. b.y.: y.y.
- CAN, Muhammet Ali (2021). *Makâme Edebiyatı*, Ankara: İlâhiyât Yayınları.
- CÂMÎ, Molla (1971). *Nefehâtü’l-Üns Min Hadarati’l Kuds*, (Çev: Kamil Candoğan, Sefer Malak), İstanbul: Bedir Yayınları.
- CÂMÎ, Molla (2018). *Bahâristân*, (Çev: Adnan Karaismailoğlu), Ankara: Akçağ Yayınları.
- CÂMÎ, Molla (ts.). *Bahâristân*, İstanbul: Matbaa-yı Âmire.
- ÇİÇEKLER, Mustafa (1994) *Kemal Paşa-zâde ve Nigâristân’ı*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DEMİREL, İsmail (2016). *Bülbül-nâme Hikâyesi*, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- DİLÇİN, Cem (2013). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- EL-BEYDAVÎ, Kadı Nasıruddîn Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî (2011). *Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Te’vil Beydavî Tefsiri*, (Çev: Abdülvehhab Öztürk), İstanbul: Kahraman Yayınları.
- EMİR, Mehmet Zeki (1993). *Manisalı Birrî-i Attar Mehmet Dede Bülbül-nâme Tenkitli Metni ve İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İbn Manzûr (1993). *Lisânü’l-Arab*, C. 1-15, Beyrut: Dâru Sâdir.
- İmam Bûsirî (ts.). “*Kaside-i Bürde*”, <https://www.ihvanlar.net/2012/05/06/kaside-i-burde-arapca-ve-turkce/>, (E.T.: 28.10.2025).

İmam Yâfî (2024). *Salihlerin Hikâyeleri*, (Çev: Bekir Sırmabekiroğlu, Ali Rıza Kaşeli), İstanbul: İlkharf Yayınevi.

İNAN, Süleyman (2013). “*Tavas’ın Tarihçesi*”, Kadim Oğuz Şehri: Tavas, (Ed: MEDER, Mehmet; İNAN, Süleyman ve KARABAY, Mehmet), Tavas: Tavas Belediyesi Yayınları.

KARABEY, Turgut (2011). “*Tarih Düşürme*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 40, s.s. 80-82.

KARATAŞ, Akif (2019). *Mehmed Fevzî Efendi’nin Bülbülistân İsimli Eseri (İnceleme-Tercüme)*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KAVRUK, Hasan (ts.). *Şeyhülislam Yahyâ Divanı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

KAYA, Bayram Ali (2020). *Osman Nevres Divanı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

KAYA, Fazile Eren (2017). “Rifâ’î’nin Bülbül-nâmesi Üzerine Bir İnceleme”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt:19, Sayı: 19, s.s. 59-76.

KÖKSAL, M. Fatih (2018). *Sana Benzer Güzel Olmaz –Divan Şiirinde Nazire–*, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.

KÜÇÜK, Sabahattin (2015). *Bâkî Divanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kur’ân-ı Kerîm Meâli (2010). (Çev: Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

KUŞEYRÎ, Abdulkerim (2025). *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, (Haz: Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergah Yayınları.

Mehmed Fevzî Efendi (1309). *Mevhibetu’l-Vehhâb fî Tabirâti’l-Elkâb ve Münâcâti Rabbi’l-Erbâb*, İstanbul: Arif Efendi Matbaası.

Mehmed Fevzî Efendi (1312). *Bülbülistân*, İstanbul: Matbaa-yı Amire.

Mehmed Fevzî Efendi (ts.). *Fihristü’l Âsâr*, b.y.: y.y.

Mehmed Fevzî Efendi (ts.). *Kudsiyyetü’l-Ahbâr fî Mevlid-i Ahmedi’l-Muhtâr*, b.y.: y.y.

Mehmed Fevzî Efendi (ts.). *Temessükü’l-Ezyâl min Sâdâti’r-Ricâl*, b.y.: y.y.

Mehmed Fevzî Efendi (ts.). *Üssü’l-İntizâm*, b.y.: y.y.

Mostarlı Fevzî Efendi (2020). *Bülbülistân*, (Haz: İbrahim Altınay), Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

Ömer Fuâdî (2023). *Bülbüliyye*, (Haz: İlyas Yazar), Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.

- PALA, İskender (2004). *Ansiklopedik Divan Şiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- RİFÂÎ (1981). *Bülbül-nâme*, (Haz: Hüseyin AYAN), Ankara: Emek Matbaası.
- Sa'dî-i Şirâzî (2011). *Gülistân-ı Sadî*, Tahran: İntişârât-ı Safî Alî Şâh.
- Sa'dî-i Şirâzî (2015). *Gülistân*, (Çev: Mehmet Kanar), İstanbul: Şule Yayınları.
- SEZEN, Tahir (2017). *Osmanlı Yer Adları*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- SÜER, Fatih Ramazan (2017). *Şemseddîn-i Sivâsî Divanı (İnceleme-Metin)*, İstanbul: H Yayınları.
- Şemseddin Sami (2004). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- ŞİRÂZÎ, Hâfız (2012). *Divan-ı Hâfız*, (Haz: Halil Hatib Rehber), Tahran: İntişârât-ı Safî Alî Şâh.
- Tâhirü'l-Mevlevî (1994). *Edebiyat Lügatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- UZUN, Mustafa (2003). "Fevzî Efendi, Edirne Müftüsü", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C. 12, s.s. 506-509.
- YAKIT, İsmail (2003). *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- YAZICI, Tahsin (1996). "Gülistân", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C. 14, s.s. 240-241.
- YENİKALE, Ahmet (2017). *Sünbülzâde Vehbî Divanı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- YILDIRIM, Yusuf (2021) *Osman Şems Efendi ve Divanı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- YILMAZ, Ömer (2004). *Kureyşizâde Mehmed Fevzî Efendi*, Tavas: Tavas Belediyesi Yayınları.
- ZAVOTÇU, Gencay (1997). *Türk Edebiyatı'nda Gül ve Bülbül Mesnevileri (Mukayeseli Çalışma)*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ZAVOTÇU, Gencay (1998). "Mevlânâ'ya Ait Olduğu Düşünülen Küçük Bir Mesnevi: Bülbül-nâme", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [AÜTAED]*, Sayı: 9, s.s. 79-88.